

Pogled u tvorbu staroga hrvatskoga gramatičkog nazivlja

Kolenić, Ljiljana

Source / Izvornik: **Filologija, 2007, 151 - 164**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:573450>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-22**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Ljiljana Kolenić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku
L. Jägera 9, HR-31000 Osijek
kolenic@ffos.hr

POGLED U TVORBU STAROGA HRVATSKOGA GRAMATIČKOG NAZIVLJA

Članak govori o starom hrvatskom gramatičkom nazivlju i uspoređuje ga sa suvremenim gramatičkim nazivljem. Uočavaju se zakonitosti u stvaranju hrvatskoga gramatičkoga nazivlja. Srodne vrste riječi tvore se istim sufiksima da bi se već prema sufiksima moglo zaključiti je li riječ promjenjiva ili nepromjenjiva, je li u sustavu podređena ili nadređena. Tako se često sklonjive riječi tvore sufiksom *-nik*, a nepromjenjive sufiksom *-ak*. Takav je pristup dobar i kod stvaranja novoga gramatičkoga nazivlja. Najprije bi valjalo stvoriti tvorbeni sustav u koji se onda mogu uklopiti srodni pojmove.

0. Uvod

Nema znanosti bez znanstvenoga nazivlja. Toga su bili svjesni i stari hrvatski gramatičari. Oni su nastojali dati za većinu gramatičkih termina domaći, hrvatski naziv, premda su dobro poznavali međunarodne, grčke i latinske gramatičke nazive, te gramatičke nazive europskih jezika (njemačkoga, talijanskoga itd.).

Gramatika je bitan dio jezikoslovlja, ali i svakoga znanja. Hrvatski pisac i gramatičar 18. stoljeća, Matija Antun Reljković u predgovoru svojoj *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici* tvrdi kako gramatika »uistinu

početak jest, kako god kod drugih, tako i kod našega jezika, svakoga nauka« i da od nje »kod sviju naroda i puka započeti ima se, i valja.« Kako navedenu misao Matija Antun Reljković navodi u predgovoru gramatici, to znači da on drži da i u hrvatskom jeziku valja započeti gramatikom jer je ona početak »svakoga nauka«. Reljković je svjestan da za *svaki nauk* valja imati i terminologiju. Stoga u njegovoj gramatici prevladava hrvatsko gramatičko nazivlje koje je već postojalo u ranijim hrvatskim gramatikama. Valja podsjetiti da je Reljkovićeva hrvatska gramatika protumačena njemačkim jezikom.

O gramatičkom je nazivlju u Reljkovićevoj gramatici još 1987. pisala Adela Ptičar. Vrijednost je toga rada što mu pridodaje abecedni rječnik Reljkovićevih gramatičkih termina, ali ne samo Reljkovićevih. Ako je neki gramatički naziv koji rabi Reljković prije njega ili nakon njega bio u uporabi, autorica upozorava i na ranije vrelo. Primjerice, prvi je naziv *abecevice* (abeceda). Uz tu natuknicu zapisano je da je prije Reljkovića zabilježena u Jambrešića, a poslije u Stullija. Tako smo dobili vrijedan članak iz kojega se vidi kako su stari hrvatski jezikoslovci od početka stvarali i usustavljivali gramatičko nazivlje. Naime, za neke gramatičke pojmove mi ni danas nemamo gramatičke nazive, a naši su stari gramatičari imali. Adela Ptičar u vezi s Reljkovićevom terminologijom zaključuje: »Istraživanja terminološkoga sloga pokazalo je da je Reljković bio dobar poznavalac hrvatske jezikoslovne tradicije.« (Ptičar 1987:77). Autorica ponajprije vidi Reljkovićeve uzore u Lovri Šitoviću Ljubušaku (1713) i Tomi Babiću (1712).

Najprije bi valjalo pogledati kako stari hrvatski jezikoslovci zovu gramatiku.

Riječ *gramatika* dolazi od grčke riječi koja znači azbuka, jezična obrazovanost (prema Klaićevu rječniku stranih riječi).

Stari hrvatski jezikoslovci uz općeprihvaćenu međunarodnicu *gramatika* rabe i hrvatske istovrijednice. Hrvatski naziv u većine dolazi od riječi *slovo*. Poznato je da ilirski jezikoslovci i jezikoslovci zagrebačke filološke škole (Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić, Adolfo Tkalčević, Vatroslav Jagić), rabe hrvatski naziv *slovnica* (npr. *Osnove slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, Babukić 1836.). Od iste riječi tvori hrvatski naziv za gramatiku bosanski franjevac Lovro Šitović Ljubušak: *slovstvo*, *slovinstvo* (i *gramatika*) (1713). Šime Starčević, pak, daje naslov svojoj gramatici *Nova ričoslovnica ilirička* (Trst 1812.), što znači da on *slovnici* zove *ričoslovnicom*. Joakim Stulli ima naziv *slovstvo* za gramatiku (kao, primjerice,

Šitović), ali i *pismenstvo* (Stulli 1801). Držimo da je naziv *pismenstvo* došao od *pismena*, pa je zapravo značenjski blizak sa *slovstvo* jer i *slova* i *pismena* znače isto. Lovro Šitović Ljubušak tumači podrijetlo naziva *slovstvo*, *slovinstvo*:

*Ima se znati da ovo ime gramatika jest gerčko, i latinski reći će litteratura, a naši slovstvo aliti slovinstvo.*¹

Iz ovoga vidimo da nas Lovro Šitović Ljubušak uči kako hrvatski gramatičari koji naziv *gramatika* tvore od riječi *slovo* s različitim tvorbenim dočetcima, prevode taj naziv izravno iz grčkoga.

Josip Đurkovečki gramatiku zove *jezičnicom*, što je dobar naziv jer gramatika opisuje i propisuje sustav (književnoga) jezika, premda taj naziv nije naslonjen na već postojeće nazivlje u Hrvata po značenju. Jest, međutim, po tvorbi.

Uz naziv obično očekujemo i definiciju. Rijetke su slovnice koje daju definiciju slovnice. U staroj hrvatskoj gramatičkoj literaturi nalazimo definiciju u latinskoj gramatici Lovre Šitovića Ljubušaka. To je vjerojatno prva definicija gramatike na hrvatskom jeziku u samoj gramatici, a ona glasi:

Gramatika jest zanat upravno besiditi i pisati.

Prolistamo li malo stare hrvatske rječnike, vidjet ćemo da vrlo sličan opis značenja ima Ivan Belostenec u svom *Gazofilaciju*. Uz Belostenčevu definiciju stoji i ime autora od kojega je definicija uzeta, Cicerona. Prema tomu, definicija je antička. U Belostenčevu rječniku ona glasi:

Grammatica, ae, & Grammaticae, es, 3. f. p. c. Navuk dobroga govorenya, y pizanyja. Cic.

Gramatike se obično sastoje od poglavlja iz fonologije, morfologije, tvorbe riječi i sintakse. Neke gramatike imaju i povijesni pregled u uvodu (primjerice od starih gramatika Reljkovićeve *Nova slavonska i nimačka gramatika*), kratke napomene o narječjima (Tomo Babić, Lovro Šitović Ljubušak), pa i rječnike (Tomo Babić, Lovro Šitović Ljubušak, Blaž Tadijanović, Matija Antun Reljković, Marijan Lanosović, Ignjat Alojzija Brlić).

Zabilježiti ćemo samo gramatičko nazivlje u užem smislu.

¹ Gramatička pravila Lovro Šitović Ljubušak zove *regule gramatičke*. Budući da je riječ o propisima (regulama) koje valja poštivati, hrvatske rečenice u hrvatskom tekstu započinju konstrukcijom koja se sastoji od glagola *imati* (*se*) u prezentu i glagola *znati* u infinitivu: *ima se znati*. Takva sveza riječi znači zapovijed i najčešće se odnosi na određene propise (u ovom slučaju gramatičke).

Hrvatsko gramatičko nazivlje ne nalazimo samo u rječnicima i hrvatskim gramatikama, nego i u gramatikama koje su latinske, njemačke i sl., a protumačene su hrvatskim jezikom. Tako već spomenuti Lovro Šitović Ljubušak u svojoj latinskoj gramatici protumačenoj hrvatskim jezikom ima hrvatsko nazivlje čak i za padeže (koje on naziva *kažima*), što je rijetkost i u starim gramatikama, a ne postoji ni u suvremenima. Budući da je njegova gramatika latinska, on daje hrvatska imena za šest padeža latinskoga jezika (v. dalje u tekstu).

1. Fonemi

Slova su uglavnom stari hrvatski nazivi i za slova i za foneme i za glasove.

1.1. Samoglasnici

Samoglasnici se u većini starohrvatskih tekstova zovu *slova glasovita* (Bartol Kašić, Lovro Šitović Ljubušak, Matija Antun Reljković, Ardelio Della Bella, Andrija Jambrešić itd.).² Ivan Belostenec ima *glasno slovo*, i uz njega ima definiciju s kraticom Cic. (=Ciceron): «kojih je pet i drugem glas daju». Uz to ima i *samoglas*. Šime Starčević ima *samoglasac*, a tako ima i Šulek, uz *samoglasak*. Šime Starčević i Josip Đurkovečki imaju i *samoglasnik*. Razvidno je da svi u korijenu naziva imaju *glas* (ako je naziv dvoriječan, onda je *glas* korijen u jednoj od riječi). U nazivu se želi naglasiti da je riječ o glasnom »slovu« (tj. glasu). U jednoriječnom nazivu želi se naglasiti da vokal može stajati sam (vjerojatno se misli na slog). Kada je naziv jednoriječan, onda je tvorbeni dočetak: -Ø, -ac, -ak, -nik.

1.2. Suglasnici

Za suglasnike nazivlje je nešto raznolikije. Oni mogu biti *slova neglasovita* (M. A. Reljković), za razliku od samoglasnika koji su *slova glasovita*. Zanimljivo je, međutim, da dok većina autora za samoglasnik ima *slovo glasovito*, malo ih za suglasnik ima *slovo neglasovito*. Tako Lovro Šitović Ljubušak ima *slova glasovita* za vokale, a *slova zvoneća* za konso-

² Budući da su u popisu literature navedena djela iz kojih je crpljena građa, ne navode se uvijek bibliografski podatci i u tekstu.

nante. A. Della Bella, I. Belostenec, J. Stuli itd. imaju *gluho slovo*. Š. Starčević, J. Đurkovečki imaju *skupglasnik*.

2. Vrste riječi

Svaka gramatika sadrži podjelu na vrste riječi. Obično se vrste riječi u starim tekstovima zovu *dili govorenja* (to je kalk prema latinskom *partes orationis*). Tako ima Lovro Šitović Ljubušak, Matija Antun Reljković. Vjekoslav Babukić za poglavlje u gramatici koje danas zovemo morfologijom uvodi naziv *rečoslovje*. Adolfo Tkalčević govori o *liku rečih* i kaže:

Likoslovje je nauk o liku rečih. Reči su po liku promjenljive i nepromjenljive.

2.1. Imena

Većina starih hrvatskih gramatičara zove skupinu sklonjivih riječi nazivom *ime*, kao što je to i danas u hrvatskim gramatikama. Slijedeći antičke uzore, gramatičari potom dijele imena na imenice i pridjeve.

2.1.1. Imenice

Naziv za imenice u starim hrvatskim gramatikama može se tvoriti od dviju riječi, od kojih je jedna imenica *ime*, a druga je pridjev. Taj pridjev govori o samostalnosti imenice, odnosno njezinoj neovisnosti o drugoj kojoj vrsti riječi: *ime samostavno* spominje, primjerice M. A. Reljković, Š. Starčević, Vj. Babukić, A. Mažuranić, A.V. Tkalčević. Pridjev *samostavno* koji je bitan u odredbi imenice, može biti i u korijenu naziva *samostavnik*, dakle, u jednočlanom nazivu s tvorbenim dočetakom *-nik* (Vj. Babukić, A. Mažuranić, B. Šulek). Neki hrvatski jezikoslovci imaju za imenicu naziv *stojeće ime* (T. Babić, A. Della Bella). *Samostavnikom* imenicu zove i hrvatski književnik August Šenoa.

2.1.2. Pridjevi

Nazivi se za pridjeve kao podvrstu *imena* mogu tvoriti kao i imenice, dvoriječnom sintagmom. Imenica u toj sintagmi koja se sastoji od dviju riječi, jest *ime* (kao i u nazivu imenice), a pridjev može glasiti *pridavni: pridavno ime* (Š. Starčević, J. Đurkovečki, Vj. Babukić, A. Mažuranić, A.

Tkalčević, V. Jagić). Po istom obrascu kako se tvori naziv za imenicu u sintagmi *ime samostavno – samostavnik*, tvori se i naziv za pridjev od sintagme *pridavno ime – pridavnik*. U takvim jednoriječnim nazivima i za imenicu i za pridjev sufiks je *-nik*. Dakle, pridjev je u starim tekstovima i *pridavnik* (J. Đurkovečki, Vj. Babukić, A. Mažuranić, A. Tkalčević). Naziv je nastao od značenja onoga što se pridaje. Od sličnoga značenja može biti i naziv za pridjev *pridievak* (A. Šenoa), ono što je pridjeveno. *Pridjevak, pridivak* imaju također naši stari jezikoslovci za pridjev (F. Vrančić, A. Della Bella, J. Voltiggi). Većini je jezikoslovaca bitan prefiks *prid-* (*pred-*) za pridjev (i danas je on bitan u nazivu). On upućuje na riječ koja se javlja ispred neke druge riječi, tj. imenice, odnosno govori da se ta vrsta riječi pridaje (pridijeva) imenici.³

Matija Antun Reljković u gramatičkom je nazivlju uglavnom slijedio već postojeću hrvatsku gramatičku terminologiju, što je pohvalno jer nije dobro da se nazivlje za određenu znanost, pa još i temeljnu – gramatiku – mijenja. Stoga pomalo zbunjuje da je za pridjev Reljković izabrao naziv *ime primitljivo*. Lovro Šitović Ljubušak pak ima *ime ganutljivo* ili *prinošeno* za pridjev. Razvidno je da obojica u dvoriječnom nazivu imaju sintagmu koja se sastoji od imenice *ime* i pridjeva *ganutljivo*, odnosno *prinošeno*, što znači da i oni, poput ostalih starih gramatičara, povezuju imenice i pridjeve uz *imena*.

2.1.3. Zamjenice

U starim hrvatskim tekstovima zamjenica se uglavnom tvori od prefiksa *za-* + *ime*. Često je to upravo termin *zaima*, dakle nešto što stoji umjesto imena, *za ime*. Tako ima A. Della Bella, A. Jambrešić, J. Stulli, Š. Starčević, J. Đurkovečki, Vj. Babukić, B. Šulek, A. Tkalčević. *Zaima* može dobiti još sufiks *-nak*, *zaimenak* (J. Stulli), ili pak *-nik*, *zaimenik* (Šulek).

2.1.4. Brojevi

Brojevi se kao vrsta riječi pojavljuju u nekim gramatikama kao dio imena (*imena brojenja*) (M. A. Reljković). Takvim dvoriječnim nazivom M. A. Reljković želi naglasiti da su brojevi podvrsta sklonjivih riječi, imena. Šime Starčević za tu vrstu riječi ima *brojorič*. U jezikoslovaca

³ I u starim i u novim definicijama pridjeva gotovo se uvijek spominje povezanost pridjeva s imenicom. V. Kolenić 2003:41.

zagrebačke filološke škole, Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića, Bogoslava Šuleka, tvori se naziv sufiksom *-nik*: *brojnik*. Sufiskom *-nik* također se brojevi uvršćuju u imenske riječi jer taj dočetak uglavnom je rezerviran za riječi s deklinacijom u starih gramatičara.

2.1.5. Rod, broj, padež, sklonidba

Rod zovu *plemenom* Lovro Šitović Ljubušak, Blaž Tadijanović, Josip Voltiggi, Šime Starčević. L. Šitović Ljubušak razlikuje *pleme muško*, *pleme žensko* i *neutro*. Ardelio Della Bella, Joakim Stulli, Ivan Belostenec za rod imaju naziv *plemstvo* (I. Belostenec i *spol*). Matija Antun Reljković razlikuje *pokolenje muško*, *žensko* i *neznano*. I. Belostenec, A. Jambrešić, J. Voltiggi, J. Đurkovečki, Vj. Babukić, A. Mažuranić, A. Tkalčević, V. Jagić imaju *spol*: *muški*, *ženski* i *srednji*. Blaž Tadijanović za srednji rod kaže *ni jedno ni drugo kolino*, *nijedno pleme*. Dakle, Tadijanović rod zove i *kolinom*. Kao što se iz primjera vidi, najviše je raznolikosti u nazivu srednjega roda: *neznano* (*pokolenje*, *spol*, *pleme*), *neutro*, *srednje*, *ni jedno ni drugo*.

Rod je u naših starih jezikoslovaca: *pleme*, *plemstvo*, *spol*, *pokolenje*, *kolino*.

Reljković gramatičku kategoriju *broja* zove kao što je mi i danas zovemo: *broj*. Reljković ima *jednostavni broj* i *većestavni broj*. Slovniciari zagrebačke filološke škole također imaju naziv *broj*, ali oni za razliku od ranijih gramatičara, razlikuju tri broja (spominju i dvojину). Osim *jednostavnoga* broja za jedninu se u Hrvata javlja još staro nazivlje *jedini broj* (A. Mažuranić, A. Della Bella), *jednobrojni* (J. Đurkovečki, Vj. Babukić, A. Mažuranić, B. Šulek), *jednobraj* (Vj. Babukić, B. Šulek), *jedinstveni broj* (Vj. Babukić), *broj jednostruki* (B. Tadijanović), a za množinu uz *većestavni broj* javlja se i *vnožina* (I. Belostenec, A. Jambrešić), *broj mlogostruki* (B. Tadijanović), *broj od veće* (A. Della Bella), *broj većine* (J. Mikalja), *većebraj* (Š. Starčević), *većestruki broj* (J. Stulli), *većebrajnik* (J. Đurkovečki), *višebraj* (A. Mažuranić, B. Šulek), *višebrajnik* (Vj. Babukić, B. Šulek). Dok za jedninu svi spominju korijen riječi *jedan* i dovode ga u vezu s imenicom broj bilo kao pridjev (*jedinstveni broj*), bilo kao imenicu nastalu složenom tvorbom *jedan* + broj + sufiks *-nik*: *jednobrojni* – u množini je najviše onih koji tvore naziv od korijena *veće*, neki od *više*, ali ima i onih koji rabe naziv koji upućuje na množinu (*vnožinu*, *mlogo*). Najčešće je u nazivu za jedninu i množinu pridjev koji stoji uz imenicu *broj* (*jedinstveni broj*) da bi se uputilo na pripadnost gramatičkoj kategoriji broja. Naziv može biti i imenica nastala tvorbenim načinom slaganjem, složenica (*višebraj*).

Lovro Šitović Ljubušak padež zove *kaž*. Padež Š. Starčević, J. Đurkovečki zovu *padanje*. A. Jambrešić zove ga *spad*, a Reljković *spadanje*. Ljubušak ima hrvatske nazive čak i za pojedinačne padeže: *imenujući kaž, porađajući, dajući, osvađajući, odnimajući*.

Tomo Babić zove sklonidbu *deklinatione ili prigibanje od imena*, a Reljković isto *prigibanja imenah*. Blaž Tadijanović ima *prignutje*. Vatroslav Jagić sklonidbu zove *tvor i sklonidba riječi*.

2.2. Glagoli

Glagoli se uglavnom u svim hrvatskim gramatikama zovu *riči* (tj. riječi). Posebno se to odnosi na dopreporodne gramatike. Neki gramatičari 19. stoljeća zovu glagole *vremenoriječ* (Š. Starčević, J. Đurkovečki, A. Mažuranić). *Vremenoriječ* je kalk prema njemačkom *Zeitwort*, ali naziv je značenjski dobar jer je glagol jedina vrsta riječi koja se mijenja po kategoriji vremena. Pripadnici zagrebačke filološke škole imaju naziv *glagolj* (Vj. Babukić, A. Mažuranić, B. Šulek, A. Tkalčević).

Uz svaki je gramatički naziv uvijek zanimljiva usporedba sa suvremenim nazivljem. Ovom ću prigodom usporediti hrvatsko glagolsko gramatičko nazivlje nekad i sad.

Suvremeno gramatičko nazivlje uz međunarodnice ima i hrvatske istovrijednice. Ali ne sve. Naime, često i nismo svjesni koliko hrvatskih gramatičkih termina nema domaću zamjenu. To se vidi i u podjeli glagola. Glagolski su načini danas: *izjavni način* (indikativ), *zapovjedni način* (imperativ), *pogodbeni način* (kondicional) te *optativ* (željni način). Vidjet ćemo da su i stari hrvatski gramatičari imali domaće nazivlje za glagolske kategorije.

Glagolska vremena, međutim, danas imaju samo međunarodne nazive. Kaže se da vrijeme može biti sadašnje, prošlo i buduće. Ipak, budući da ima više prošlih vremena, ona se zovu međunarodnicama: *perfekt, pluskvamperfekt, aorist, imperfekt*. Dva su buduća vremena: *futur I* i *futur II*. Samo je jedno sadašnje vrijeme, ali analogijom na ostale nazive, i ono ima međunarodni naziv: *prezent*. A kako je u starim hrvatskim gramatikama? Naši su stari gramatičari s pravom držali da je sustavno uspostavljanje gramatičke terminologije temelj svakoga znanja i svake znanosti, pa to vrijedi i za glagolska vremena. Sam naziv *glagol* javlja se u 19. stoljeću. Naši su stari tu vrstu riječi zvali *rič* (jer dolazi od lat. *verbo*), ali i *vremenoriječ*, jer su s pravom držali da je promjena po

vremenima bitna za glagol. Hrvatsko je gramatičko nazivlje bilo i za glagolske oblike. Veoma rano za glagolski način Lovro Šitović Ljubušak već ima *mod iliti način*. Matija Antun Reljković, koji obično slijedi toga bosanskoga franjevca, ima *modus ili način govorenja*. Stari hrvatski gramatičari razlikuju više glagolskih načina nego što ih imamo danas. Reljković za sve njih ima i hrvatski naziv. Tako imperativ zove *zapovijedajući način*, indikativ *ukazujući način*, optativ i konjunktiv zajedno imenuje *želeći i vežući način*. *Zapovijedajući način* imaju mnogi hrvatski dopreporodni gramatičari, a i preporodni (Vjekoslav Babukić, Bogoslav Šulek).

Glagoli imaju osim za *načine* i hrvatsko nazivlje za vremena.

Gramatičari razlikuju tri vremena: *vrime sadanje/sadašnje*; *vrime prošasto/prošlo*, *vrime došasto/buduće*. Ako prezent kao kaategorija glagolskoga vremena ima hrvatski naziv, onda je to uglavnom *vri(je)me sada(š)nje*. Imperfekt je često po rasporedu glagolskih vremena odmah iza prezenta. Njega gramatičari zovu različito. Toma Babić zove ga *nesveršenim*, a Reljković *polak prošastim* vremenom. Sličan naziv ima i Antun Mažuranić. On imperfekt zove *poluprošasto vrijeme*.

Aorist stari gramatičari zovu različito. Neki naglašavaju da to prošlo vrijeme nije složeno, pa ga Reljković zove *prošasto samostavno vrime*. Antun Mažuranić ga zove *negda prošlim* vremenom, Babukić *minućim prošastim* vremenom.

Perfekt je prošlo složeno glagolsko vrijeme pa neki gramatičari to naznačuju u nazivu. Matija Antun Reljković i Antun Mažuranić zovu ga *prošastim sastavljenim* vremenom. Drugi u nazivu nemaju značenje složenosti. Antun Mažuranić perfekt zove i *sasvim prošastim* vremenom. Tomo Babić zove ga *prošastim sveršenim* vremenom.

Različiti su nazivi i za pluskvamperfekt. Tomo Babić zove ga *prošasto veće nego sveršeno vrime*, Reljković *cilo prošasto*, slovničari zagrebačke filološke škole zovu ga *davno minulim/prošlim* vremenom, a Antun Mažuranić ga zove *davno prošastim vremenom* i onako kako ga mi danas zovemo: *pretprošlim vremenom*.

Futur I. naši stari gramatičari zovu *došastim* vremenom (T. Babić, B. Tadijanović), *došastim sastavljenim* (M. A. Reljković).

Futur II. A. Mažuranić zove *buduće prošasto/prošlo vrijeme*.

Nazivlje za glagolske priloge i pridjeve zahtijevalo bi poseban rad budući da su u gramatikama do kraja 19. stoljeća još dobro funkcionirali participi, pa je i nazivlje razlikovalo participe od glagolskih priloga.

2.3. Nepromjenjive vrste riječi

2.3.1. Prilozi

Lovro Šitović Ljubušak prilog zove *priričkom* od prefiksa *pri-* + *rič* + *-ak*. Kako je *rič* naziv za glagol, *priričak* je vrsta riječi koja je pri glagolu. Reljkovićeve se terminologija uglavnom podudara s onom L. Š. Ljubušaka, i on ima naziv *priričak*. Tako prilog zove i J. Voltiggi, i Š. Starčević. Isti naziv, ali s jekavskim odrazom jata, ima A. Mažuranić, *prirječak*, a Đurkovečki uz kajkavski ekavski odraz jata ima i kajkavski odraz poluglasa u *e*: *pririček*. Babukić, Mažuranić, Tkalčević, Šulek imaju *prislov*. Dakle, slovniciari zagrebačke filološke škole imaju uglavnom naziv *prislov* (A. Mažuranić ima i *prirječak*, Vj. Babukić ima i *prilog*.).

2.3.2. Prijedlozi

Lovro Šitović Ljubušak zove prijedlog *pristavak*. Reljkovićev se naziv i ovaj put podudara sa Šitovićem, *pridstavak*. *Pridstavak* za prijedlog imaju i J. Stuli, Š. Starčević. Vj. Babukić, A. Mažuranić, A. Tkalčević imaju *prijedlog*.

2.3.3. Usklici

Lovro Šitović Ljubušak zove usklik *meumetkom*. Taj naziv *meumetak* opet je podudara s Reljkovićevim: *medjumetak*. Riječ je o kalku. Slovniciari zagrebačke filološke škole imaju više različitih naziva za usklike. Vjekoslav Babukić usklike zove *usklici*, *umetci*, *medjumetci*, *iskliknici*. Dakle, rabi već uspostavljeno ranije nazivlje, ali dodaje i svoje. Antun Mažuranić zove ih *medmetkom* (uzor su mu dopreporodni gramatičari), *umetkom*, Adolfo Tkalčević *usklicima*.

2.3.4. Veznici

Hrvatski je naziv za veznik Reljkoviću *sastavak* »jer riči i govorenje veže ili rastavlja«. Taj je naziv mogao naslijediti od Lovre Šitovića Ljubušaka, kao što su mu i drugi nazivi podudarni s hrvatskim nazivljem ovoga bosanskoga franjevca. *Sastavak* kao termin za veznik zapisuje i Della Bella prije Reljkovića. Mogli bismo reći da je *sastavak* hrvatski termin za veznik u 18. stoljeću, dok se sam naziv *veznik* javlja u 19. stoljeću

u ilirskim gramatikama Vjekoslava Babukića, te u jezikoslovaca zagrebačke filološke škole (Antun Mažuranić, Bogoslav Šulek).

Nazivlje je bitan dio svakoga znanja i svake znanosti. Stari su hrvatski jezikoslovci bili toga svjesni. Stoga oni, po uzoru na latinske gramatike, preuzimaju već postojeće termine, ali dodaju i hrvatske. Hrvatstvu su gramatičku terminologiju ponajviše uspostavljali gramatičari. Budući da pišu ili hrvatske gramatike, ili latinske i njemačke gramatike tumače hrvatskim jezikom, svjesni su potrebe da se pojmovima iz gramatike daju i hrvatski nazivi. Ti nazivi često nisu istovjetni s današnjima, ali ne znači da nemaju svoju logiku i dobru utemeljenost. Osim toga, stari su hrvatski gramatičari preuzimali dobro nazivlje od svojih prethodnika. Nije dobro da svako doba daje novo nazivlje. Za gramatiku postoji hrvatski naziv *slovnica* što su ga rabili pripadnici zagrebačke filološke škole. Šime Starčević ima *ričoslovnica*. I prije preporoda rabili su se hrvatski nazivi za gramatiku: *slovstvo*, *slovinstvo*, *pismenstvo*, *jezičnica*. *Slovnica*, *slovstvo*, *slovinstvo* – svi ti nazivi imaju u korijenu *slovo*. Naziv *pismenstvo* (pismena = slova) također upućuje na slovo u nazivu gramatike. Tvorbeni je dočetak u većine slovničara *-nica*, a manje je zastupljen *-stvo*, *-instvo*.

Većina dopreporodnih gramatičara ima isti naziv i za slovo i za glas i za fonem. Taj je naziv *slovo*.

Otvornike većina gramatičara zove *slovima glasovitim*, a zatvornike manje njih *slovima neglasovitim*. Neki slovničari zatvornik zovu *gluho slovo*. Lovro Šitović Ljubušak usuprot *slovu glasovitu* (otvorniku) ima *slovo zvoneće* (zatvornik), a neki gramatičari imaju i termin *skupglasnik*. Prema nazivu se vidi da se samoglasnik doživljava kao glasan glas, a suglasnik kao gluhi, neglasan, zvoneći glas. Tvorbeni su dočeci *-ovito* (pridjev), *-eći* (pridjev), *-nik* (imenica).

Vrste riječi Lovro Šitović Ljubušak i Matija Antun Reljković zovu *dilima govorenja*.

Imenske riječi hrvatski gramatičari zovu *ime*, kao i danas. *Ime* dijele na imenice i pridjeve. Imenica je *ime samostavno*, kako ih većina zove imenice, ili jednostavnije *samostavnikom* (obično pripadnici zagrebačke filološke škole). Pridjev je *pridavno ime* u većine hrvatskih gramatičara, i onih dopreporodnih i preporodnih i pripadnika zagrebačke filološke škole. Pripadnici zagrebačke filološke škole zovu pridjev i *pridavnikom*, dakle nazivom koji nije složen od dviju riječi. Neki gramatičari zovu

pridjev i *pridivak*, *pridjevak*, Reljković ga zove *ime primitljivo*, a Lovro Šitović Ljubušak uz *primitljivo* i *prinošeno*. Svima je u nazivu prefiks *prid*, što upućuje na to da se ime pridaje nekim riječima (imenicama), pa otuda i naziv *pridavnik*. Tvorbeni je dočetak najčešće *-nik*, a u dvoriječnim nazivima pridjev + imenica (ili imenica + pridjev) od kojih je imenica *ime*, pridjev se tvori na *-ljivo*, *-avno*, *-eno*.

Može se vidjeti da ne samo u značenju, nego i tvorbeno, nastoje naši stari gramatičari u hrvatsko gramatičko nazivlje uvesti neku logiku. Tako uglavnom sklonjive vrste riječi tvore na *-nik*: *samostavnik*, *pridavnik*, *zaimenik*, *brojnik*. Nepromjenjive vrste riječi (Adolfu Tkalčeviću *čestice*) uglavnom tvore na *-ak*: *priričak*, *pridstavak*, *meumetak*, *sastavak*.

Jednočlani nazivi jesu po vrsti riječi imenice. One su najčešće u nominativu jednine kao *slovnica*, *ime*, *rič*, *slovo*, *zaima*, *pridstavak*, *meumetak*... Uglavnom su jednoriječni nazivi u jednini i to su nadređeni nazivi, nadređeni pojmovi, najviši pojmovi u gramatici: sama slovnica, nazivi vrsta riječi itd. Tvorba je takvih naziva uglavnom sufiksalna.

Podređeni su nazivi često dvojni i sastoje se od imenice i pridjeva (često upravo tim redom). *Ime* je tako zajednički naziv za sklonjive vrste riječi, a *ime samostavno* i *ime pridavno* te *ime brojenja*, podvrsta su *imena*. Kada ti pojmovi postaju u poglavlju gramatike nadređeni, onda oni mogu biti jednoriječni, a njihovi podređeni pojmovi dvoriječni (*samostavnik*, *pridavnik*, *brojnik*). *Slovo* je naziv za fonem, grafem i glas, a podjela je slova na *slova glasovita*, *slova neglasovita*. Opet pratimo pravilnost u tvorbi naziva: nadređeni je naziv jednorječan (*slovo*), podređeni je naziv dvorječan (*slovo glasovito*, *slovo neglasovito*).

Glagoli su posebna vrsta riječi u čijem se nazivlju također vide pravilnosti. Naziv je glagolskih načina dvoriječni: pridjev + imenica. Imenica je *način*, a pridjev je u većini gramatika na tvorbeni dočetak *-ći* (particip prezenta): *ukazujući način*, *zapovijajući način*, *želeći način*...

Iz navedenoga je razvidno da su Hrvati od početaka gramatičkoga rada stvarali hrvatsko gramatičko nazivlje. Ono se u nas do kraja 19. stoljeća ostvaruje i tamo gdje danas nemamo domaće nazivlje. Tako neki gramatičari imaju hrvatska čak i imena padeža latinske gramatike, glagolska vremena u pravilu imaju (i) hrvatsko gramatičko nazivlje, što danas nije slučaj. Kada se odlučimo za svaki jezikoslovni, a pogotovu gramatički pojam dati hrvatski naziv, svakako je potrebno zagledati u naša stara jezikoslovna djela da ne bismo odbacili ono što nam je ostalo u nasljeđe, a ugledali se ili čak preuzimali tuđe.

U ovom članku nisam uzela u obzir svekoliko staro hrvatsko gramatičko nazivlje jer bi za takav rad trebalo mnogo više prostora. Nisam uzela u obzir ni sve stare hrvatske gramatike. Mene su u ovom pregledu ponajprije zanimali načini tvorbe hrvatskoga gramatičkoga nazivlja.

Razvidno je da su naši stari slovničari stvarali nazivlje po uzoru na antičko, odnosno, nastojali su značenjem prilagoditi grčki i latinski naziv hrvatskomu. U tom smislu se vidi njihova vezanost za antičke uzore, ali i potreba stvaranja vlastitoga nazivlja. Držimo da za sam naziv nije toliko bitno značenje, jer naziv ne može pokriti sva značenja što su bitna za navedeni pojam. Držimo da je bitnija tvorba riječi, koja je hrvatska. I u tome su naši stari nastojali uvesti red, stvarati nazivlje s tvorbenim dočetcima tipičnima za srodne pojmove. Sklonjive riječi imaju jedan dočetak, nepromjenjive riječi drugi, glagolski oblici treći. Višečlani nazivi također se javljaju po određenoj logici. Sintagma od pridjeva i imenice u nazivu znači da je pojam podređen, a samo imenica da je pojam nadređen. Uz to valja upozoriti da su naši gramatičari vodili računa o nasljedovanju, da su prihvaćali već postojeće hrvatsko gramatičko nazivlje i na njega nadograđivali novo. O tom nastojanju valjalo bi voditi računa i danas i ubuduće.

Literatura

- Babić, Tomo. 1712. *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata*. Venecija.
- Babukić, Vjekoslav. 1836. Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga. *Danica ilirska* 10–15.
- Belostenec, Ivan. 1740. *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aera-rium. Gazophylacium illyrico-latinum*. Zagreb.
- Della Bella, Ardelio. 1728. *Dizionario italiano, latino, illirico*. Venecija.
- Đurkovečki, Josip. 1826. *Jezičnica horvatsko-slavinska za hasen Slavincev i potreboću ostaleh stranskoga jezika narodov (Kroatisch-Slavische Sprachlehre)*. Pešta.
- Jagić, Vatroslav. 1864. Iz prošlosti hrvatskoga jezika. *Književnik*.
- Jambrešić, Andrija. 1742. *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica*. Zagreb.
- Kašić, Bartol. 1604. *Institutionum linguae illyricae libri duo*. Rim.
- Kašić, Bartol. 1640. *Ritual rimski*. Rim.
- Klaić, Bratoljub. 1972. *Veliki rječnik stranih riječi*. Zagreb.
- Kolenić, Ljiljana. 2003. *Pogled u strukturu hrvatske gramatike*. Osijek.
- Lanosović, Marijan. 1766. *Uvod u latinsko ričih slaganje*. Osijek.

- Lanosović, Marijan. 1778. *Neue Einleitung zur slavonschen Sprache*. Osijek.
- Mažuranić, Antun. 1839. *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika*. Zagreb.
- Mažuranić, Antun. 1859. *Slovnica hèrvatska, dio. I. Rěčosložje*. Zagreb.
- Moguš, Milan. 1995. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb.
- Parčić, Dragutin. 1901. *Rječnik hrvatsko-talijanski. Vocabulario croato-italiano*. Zadar.
- Ptičar, Adela. Gramatička terminologija u gramatici M. A. Relkovića. *Rasprave Zavoda za jezik* 13, 65–78.
- Reljković, Matija Antun. 1767. *Nova slavonska i nimačka gramatika*. Zagreb.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. I: A–O, II: P–Ž. Zagreb.
- Starčević, Šime. 1812. *Nova ričoslovnica ilirička*. Trst.
- Stulli, Joakim. 1801. *Lexicon latino-italico-illyricum*. Budim.
- Šenoa, August. 1876. *Uvod u antologiju pjesništva*. Zagreb.
- Šitović Ljubušak, Lovro. 1713. *Grammatica latino-illirica*. Venecija.
- Šulek, Bogoslav. 1860. *Deutsch-kroaticsh Wörterbuch. Njemačko-hrvatski rječnik I. i II.* Zagreb.
- Šulek, Bogoslav. 1874–75. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*. Zagreb.
- Tadijanović, Blaž. 1761. *Svašta po malo*. Magdeburg.
- Tafra, Branka. 1992. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb.
- Tkalčević, Adolfo. 1859. *Skladnja ilirskoga jezika*. Zagreb.
- Tkalčević, Adolfo. 1871. *Slovnica heroatska za srednja učilišta*. Zagreb.
- Voltiggi, Josip. 1803. *Ričoslovník iliričkoga, italianskoga i nimačkoga jezika*. Beč.
- Vrančić, Faust. 1595. *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*. Mleci.

One view on the Old Croatian grammar terminology

Summary

This paper discusses the old grammar terminology of Croatian, and compares it to the contemporary Croatian grammar terminology. We can see certain principles and regularities in the process of producing grammar terminology. Grammar terms in Croatian are formed mostly by suffixes. Parts of speech show regularity in word-formation, which could serve as a model for contemporary word-formation.

Ključne riječi: hrvatski jezik, gramatičko nazivlje

Key words: Croatian language, grammar terminology